

Lázadozó – langyos vízben?

„Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek
S a kitörő napfény nem terem ál tudományt;
Majd ha kihull a kard az erőszak durva kezéből...”
Vörösmarty Mihály: *A Gutenberg-albumba*

Ezek az 1970-ben veszedelmesen időszerű Vörösmarty-sorok nem voltak betiltva, s talán az éjben némi fény is kezdett már derengeni, amikor az emlékező másodszor haladt át a Károlyi-palota díszes kapuján, hogy eleget tegyen főigazgatója utasításának és az irodalmi múzeum minden munkatársának bemutatkozzék. Az első, aki megkérdezte, mit keres ott, az éber és tettekre mindig kész Miklós Róbert volt, aki rögtön rá is talált a kollegiális hangra. Aztán évek teltek el, a „régí” munkatársak nyugdíjba mentek, már ő is „régí” volt, amikor meglátogatta lakásán a már nyugdíjas Miklós Róbert kollégáját, a TF uszodával szemben álló modern bérházak egyikében. Vajon miért járt a lakásán, hiszen nem voltak barátok? Mindenesetre akkor közelebb kerültek egymáshoz különböző ízlésük és világnézetük ellenére. Annyira, hogy halála után – 1980-ban – nekrológot írt róla a *Magyar Nemzet*be. Ez azt is jelenti, hogy ebben az időszakban érezte magához legközelebb a múzeumot, fordított legtöbb figyelmet mások munkájára, s abban biztos egy nevezőn voltak idősebb munkatársával, hogy mindketten a munkában hittek. 1970-es ismerkedésük azért sikerült rövidre, mert elsőnek a párttitkárnál kellett bemutatkoznia, aki az alábbiakkal fogadta:

„Az irodát is átrendezte!” – mondta az ekkor megismert új munkatársának a főigazgató iránti leplezetlen ellenszenvvel. Egy időnek el kellett telnie, hogy az öregember egykori énje rájöjjön: az irodalmi múzeumban igen ritka volt a leplezetlen ellenszenv. Ellentétben a leplezettel. S a párttitkár javára kell írnia, hogy heti „hangulatjelentéseiben” sokáig nem számolt be semmi olyasmiról, ami – a kerületi pártbizottság közvetítésében – fölzaklatta volna a kulturális hatalom irányítóit. A hetvenes-nyolcvanas években minden munkahely párt-szervezete jelentést készített és küldött be a kerületi pártvezetőségnek, hogy figyelmeztessék – adott esetben – az államvédelmi hatóságot a titkos szervezkedésekre, meggondolatlan kijelentésekre s még nem tudom mire. Ezek többnyire kényszerűen megírt, jóindulatú semmit mondások voltak, hiszen a megfélemlített munkavállalók óvakodtak szervezkedni, s vigyáztak mit mondanak

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935–2025) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművét kutatta.

akár legközelebbi kollégáiknak is. Társasági élet ezért csak igen kevés helyen alakult ki, ott is szűk körben, a baráti összejövetelek többsége jól megválogatott személyekből állt. Összejöttek olyanok is, akik a kialakult kapcsolatokról ilyen-olyan előnyt reméltek, de ők is mindig betartották a három „T” kereteit: voltak bátran megbeszélhető „támogatott” témák, „túrtek” és nagyszámban „tiltottak”, amelyek határait közelebbi barátok is óvakodtak átlépni. Amikor aztán – ahogy látni fogják – a múzeum (vagy inkább: a főigazgató) hajója viharba került, a szóban forgó „elvtárs” talán már nem is volt párttitkár, ámbar ott dolgozott, csak az emlékező felejtkezett el róla. (És másokról is.) Azt hiszem, a húsz év négy vagy öt későbbi párttitkárából csak egynek a jelentései aggaszthatták az aggodalmaskodókat, már csak azért is, mert aránylag igen kevesen voltak párttagok. Még a nyolcvanas években is ritkán kerültek szóba politikai nézetek, legfőlőbb azokról is árulkodó személyes kapcsolatok. E sorok írójáról például később köztudott lehetett, hogy a felügyelő minisztérium (MKM) közvetlen vezetőivel gondosan ápolja jó viszonyát, de öntudatosan őrzi „pártonkívüli” álláspontját.

„Tudod, ha nem csinálunk semmit, abból nem lehet semmi baj” – ezzel a „jó tanáccsal” bocsátott el színe elől a hivatalban levő párttitkár a nála bemutatkozó fiatalabb kollégáját. Ez nem csupán a Petőfi Irodalmi Múzeum jelszava lehetett volna, hanem az egész korszaké. Jelentése persze többértű. (Időszerűsítve: a No-limpiától a Városliget felújítása elleni hisztériáig.) Üzenete szűkülhet arra, amit a hatalom mindent látó szeme tiltott, noha ez is áttekinthetetlen általánosságban foglalja magában a mindennapi élet korlátait: a hiánygazdaságtól a kimondhatatlanig. De megbújik mögötte az emberi esendőség számtalan változata is – a lustaságtól, hanyagságtól, sértődékenységtől, féltékenységtől, irigységtől – sok mindenről, amit a keresztény tanítás a hét főbűn keretébe sűrít. „Holnapra megforgatjuk (átrendezzük) az egész világot” – fújta, fújta e sorok írójának gyermekkorában Illés László félrevezetett – népből jött – még fiatal nemzedéke. A hazug álmok papjainak szavait igaznak véelve, az áltudomány kereteibe szokva, és tartva az erőszak kezével le-lesújtó kardtól. Vajon Illés László, akinek – mint korábban láttuk – életét kettévágta ez a kard, mit őrzött meg ifjúkora álmaiból, amit igaznak tarthatott? Egy olyan világban, amely nem tudott – az erőszak keretébe zárva nem tudhatott – megszabadulni a marxista társadalmi modell gyűlölet-logikájától, ami mindenkinben – más-más mérget tartalmazó – és folyamatosan gennyedő tuskét hagyott. Illés átértelmezve a felforgató szándékot – változó feladatköreiben – következetesen őrizte azt a nyugtalanságot, ami szüntelen változtatni – javítani – akaró világszemléletét táplálta. Ezt látja az öregember kettőjükben igen hasonlóknak. Nem azonosnak, mert a fiatalabban erősen élt a lázadó indulat, ami az ő bizonyítási vágyát egészen más távlatokba irányította. Abban viszont főnök és beosztottja egyetértettek, hogy – ha talán nem is a Czuczor-Fogarasi-szótár érvei alapján –, a „semmi” eredetileg a nem létezőt jelentette, amit a filozófia a „valami” ellentétévé módosított. (Értelmezése olyan bonyolult, hogy azt minden szótár hosszan tárgyalja.) A párttitkárral

ellentétben Illés László – a múzeum főigazgatója – és az újonnan fölvelt beosztottja egyaránt tette készen kereste a megoldható feladatokat. S nem érezték teljesen kiürültnek a minden vizek felett lebegő „jóság”, „igazság” eszményét. Erre mondta a Múzsza az öregember fiatal énjének vigasztalásul: „Te azért mindig csináltál valamit. Ha mást nem, lógattad a lábad, ahelyett, hogy nyugodtan ültél volna. Behunyta szemmel – tenger és hajó nélkül – jártad a vizek világát az ismeretlen felfedezésének reményében. Képzletben fölmásztál a Himalája égis erő lejtőin, mert kerested Tibet titkát. Most úgy érzed magad, »...mint elkapott levél, / Kit süvöltve hord a szél, / Nyugtalan (vagy) magadban, / örömdben, bánatodban«. Itt a kertem, a Múzsák kertje, ahol nem fogsz aranyalmát találni, de hármas utat annál többször. Eltévedsz a tömkelegben (útvesztőben), s néha még el is hitetheted magaddal, hogy célba fogsz érni. Noha én sem tudom, hol találsz meg, amit keresel.”

Ezen az őszön, a Károlyi-palota udvarán álló vadgesztenyefák már bőven hullatták tüskés gyümölcseiket, mire az emlékiró fiatalabb kori énjében fölmerült a kérdés: vajon milyen volt az a főigazgatói szoba, amit Illés László kinevezése után hamarosan átrendezett? Akármilyen volt, ott dőlt el, mit fog új munkahelyén csinálni: kéziratáró lesz. Hamarosan – közreműködése nélkül új kiállítás nyílt, s némi szívfájdalommal tapasztalta, hogy az ezt ünneplő borozáson majd mindenki ott volt, csak őt nem hívták maguk közé. A kiállítást rendező fiatalasszony ugyan barátságosan rámosolygott, majd a legellenszenvesebb férfivel merült bizalmas beszélgetésbe. Letört hősünk tanácstalanul ácsorgott, aztán a szobájába ment dolgozni. Mi mást tehetett volna? „Ki tudhatja, akaratlan figyelmetlenségből vagy rejtett ellenszenvből rekesztettek ki, de ne sajnáld mindig magad, ma már ennek semmi jelentősége sincs. A kolléganőnek is hamarosan elege lett erőszakos munkatársaiból, s távozott a múzeumból” – suttogetta a Múzsza. Az új állás sok kérdéssel szembesítette: bőven volt min töprengenie. Fájdalommentesen tette túl magát sérelmén, csak évtizedekkel később juttatták új sérelmek az eszébe, hogy itteni pályafutása csalódással kezdődött. Vénységére pedig újra kifakadt a hiúságán beforrott seb, viszont a főigazgatói iroda különböző korszakaiból csak egy emlékezetes eset maradt meg a tudatában, ahogy alább látni fogjuk. Egyetlen elérhető lehetősége volt ez a muzeológusi állás? Igen, noha minden másként alakult, mint várta.

Az öregember nem szívesen bonyolódna bele a személyi kapcsolatok bonyolult kérdésébe, mert akkor az útkeresés tévútjainak egyikére lépne. Amihez hozzátartozott aggályoskodó, óvatos, nehezen alkalmazkodó, árulástól rettegő és ezért kapcsolatok építésére nem igazán alkalmas lelkialkata. Odatévedt idegennek érezte magát a világban, amelyben biztos támasz csak az otthona lehetett, amit felesége teremtetett számára, s ez adott erőt az útkeresés küzdelmeihez. A hetvenes évek elején a munkából hazatérő emlékezőt igazi család fogadta: felesége és kislánya, aki mindennap örömteli meglepetésekkel várta. Még nagyobb fontosságot kapott e viszony az által, hogy ő vihette bölcsibe, majd óvodába.

(Mégpedig a Művelődési Minisztérium Bajza utcai óvodájába, amihez a nélkülözhetetlen protekciót ő szerezte egy írogató főtisztviselő segítségével.) Legfőbb hozzájárulása a család életéhez az volt, hogy megteremtse fiúknak a lehető legjobb tanulási körülményeket. Hozzásegítsék, hogy többlettudást ígérő középiskolába járjon, nyelveket tanuljon és sportoljon. Kisfiúként – londoni barátja segítségével – angol nyelvű családhoz küldték, majd különböző országok nyelviskoláiba járatták. Az öregember már rég elfelejtette, hogyan teremtette elő – nagy leleménnyel kijátszva a valutaszabályokat – ezek költségét. Legjobban a sportsikereiben bízott. Hétvégéin az uszodában ordítózott magából kikelten úttörő, serdülő, majd ifjúsági meccseken, ha a bíróról valami igazságtalanságot észlelt. Fia végül másként talált rá a saját útjára, amiből neki csak annyi jutott, hogy a múzeumban töltött két évtized legszebb napja az lett, amikor az egyik – jóindulatú vagy kapcsolataival hencegő? – kolléganőjétől megtudta azt, amit más nem tudhatott még, hogy fiát fölvették a Műszaki Egyetemre. (Ma is hálás egykori munkatársnőjének ezért az örömezésért.)

Az öregember emlékezetében fölrémlik egy bibliai idézet, meg is nézi, s ezeket olvassa: „Ne ítéldetek, hogy *ne* ítéltessetek. Mert a milyen ítélettel ítélték, olyannal ítéltettek, és a milyen mértékkel mérték, olyannal mérnek néktek.” Ezen töprengve jutott eszébe Simonffy András első kötete: *Lázadás reggelig*. De miért csak reggelig? Talán mert egy személy rosszindulata robbantotta ki, s nem azok a körülmények, amelyekben – milliókkal együtt – élt. Simonffy elbeszéléseiben olvasója figyelmét a bizonyítási vágy leküzdhetetlen ereje ragadhatta meg: – a *kívülállóként is meg tudom csinálni* példája. Fiatalabb kortársa volt az író, életrajzát az övéhez hasonló nehézségek terhelték, tapasztalataik és következtetések viszont sokban eltértek egymástól, de a *Lázadás reggelig* című novelláskötet sikert aratott. Simonffy András akkor járt az ELTE esti tagozatán magyar szakra, amikor ő. (Talán egy évvel alatta.) Személyesen mégsem találkoztak soha. Az emlegetett kötet hajdani kritikusa egyre messzebb sodródott attól az irodalmi világtól, amelyben mindig idegen maradt. Ellentétben Simonffyval, aki növekvő mértékben lett részese az irodalmi életnek. De arról nem beszélhetek soha, miként szembesült a lázadó író a tiltások és hiányok Magyarországaival, benne régi rossz szokások feltámadásával, az elvtársi és cimborakapcsolatok uralmával. Az emlékező felfedező szándékú írásában mégsem tudta kiemelni azt, amit sok évtizeddel később a legfontosabbnak lát. A dacot. Azt a lelkiert, ami képessé tette, hogy mégis megcsinálja a NAGY PRÓBÁT, (mint egy jó cserkész), s teljesítse a megvalósítás minden erejét mozgósító feladatát. Van-e értelme erőfeszítéseinek? Volt-e értelme ötvenhatnak? Mégis lázadni kell, megmutatni és nem arra gondolni, ne legyen belőle baj, mert lesz: a történet főhőse kórházba kerül, de legalább egyvalaki elismeri tetteinek igazát.

Talán azért nem tudta egykor a mai elképzeléseinek megfelelően megírni ezt, mert az ő nemzedéke ötvenhatot nem látta, hanem megélte. (És túlélte.) Minden másként épült be a huszonegy éves „felnőtt” emlékezetébe, mint a majd tíz évvel fiatalabb diákgyerekébe. Az előbbi meghatározó élménye maradt,

az a folyamat, amelyben az elégedetlenség tenni vágyássá alakult. Noha testközelből látta a tankokat. A leomlott házfalakat. A halottat, akinek sírját segített megásni. A szovjet katona lapossá összenyomott fejét, amibe már senki nem lehelhetett életet. A temetői utakon kiterítettek, akik csak arra vártak, hogy valaki fölismerje élettelen testükben őket, akiknek nevük is volt. Amikor az emlékezőnek megjelentek az első írásai, úgy érezte, nem tudja magából kizárni a lázadás szellemét, mert folyamatosan érzékelte az „erőszak durva kezét”. (Ha másban nem, akkor az önkényes szerkesztői beavatkozásokban.) A lázadás szelleme akkor is magában hordja a föllobbanás lehetőségét, ha éppen semmit nem tehet azért, amit szeretne.

Mielőtt a múzeum állományába került, több íróval találkozott, akik soha nem lettek alkotó emberré. Írókkal, akik beleszürkültek a kicsinyes korba, vagy akik senyvedve, de kibírták addig, amíg tehetségükhöz méltó verseket, regényeket vagy más műveiket letehették a nyilvánosság asztalára. Barátkozott olyanokkal, akik – mint ő – elfogadták azokat a kereteket, amelyeket ötvenhatban sem tudtak szétfeszíteni; írták tehát azt, amit a réseken át lehetett nyomni. Néha csak reggelig, máskor tovább. Mindenesetre figyelmét a „lázas” címbe emelése ragadta meg, ezt kereste Simonffy műveiben. És ő is arra törekedett, hogy lázadása feladatai elvégzésében mutakozzék meg. Hogy ez mennyire sikerült, és mennyire nem, nyitott kérdés, ami nyilván az is marad. Az emlékező lázadásai közé tartozott a (nehezen) túrt erdélyi magyar irodalom iránti érdeklődés.

Főhivatású kritikusok biztos valamilyen terv szerint választják ki témáikat. Az emlékező fiatal korában a fontosabb lapok „recenziós példányt” kaptak a kiadótól, s vezetőik döntötték el, kivel, miről írassanak. Az öregember rendezetlen könyvtárát nézegetve igyekszik felidézni, fiatalemberként mit is olvasott. Nem lehet pontosan megállapítani, melyik szinten akadályozták (vagy tiltották): voltak központi határozatok? Szóbeli utasítások „felülről”? Vagy a szerkesztő félt csak a következményektől, ha szerzője kényes kérdésbe bonyolódik? Az Irodalomtudományi Intézet végtelen vitákat folytatott az erdélyi irodalom értékeléséről: a „Spenót” idevágó fejezetét sokszor átírták. E sorok írója ráértett Tamási Áron eredetiségére. És Kós Károlyéra, ami egészen más volt. (A *Kortárs* elég korán közölte róla írott tanulmányát.) Méliusz Józseffel és Szemlér Ferencsel is óvatosan kellett bánni. Valószínű, az utóbbi mutatta be a nála negyven évvel idősebb kolozsvári zenetörténésznek – Lakatos Istvánnak –, s vele megállapodtak, hogy rendszeresen megküldik egymásnak a két különböző „népi demokrácia” terméséből az érdekesebb új könyveket. Így jutott a felfedezésre érdemes Új Forrás sorozat majd minden kötetéhez, amelyekben sok rokonszenvesen lázadó megnyilvánulásra figyelt föl. Elvétele ezekről is írogatott, de a körülötte kialakulóban levő íróbarátok köre további felfedezésekre ösztönözte. Ebből (a Párizsba menekült Ajtony Árpáddal), Szakonyi Karcsival és Gyurkovics Tiborral (no, meg Bertha Bulcsúval és Lázár Ervinnel) hosszú barátságféle lett. Később Tornai Jóskaival kerültek közel egymáshoz. Könyvtárának

tanulása szerint ebből az időszakból az erdélyi íróktól (például a még ismeretlen Szilágyi Istvántól), Cseres Tibortól, Mándy Ivántól, Szabó Magdától, Nemes Nagy Ágnestől és Weöres Sándortól van legtöbb könyve. Hogyan ne ragadta volna meg figyelmét a már említett Simonffy András? Számos ok magyarázza, múzeumi éveiben miért ritkultak meg a kortárs írókról szóló munkái. Említhető a múzeumi munka, a sok szerkesztői visszautasítás miatti kedvvesztése, s bizony az is, hogy nehezen éltek meg jövedelmükből, ezért sok olyan munkát vállalt, aminek nem lett szakmai vagy tudományos hozadéka.

Később, amikor Simonffy fő művei megjelentek, őt már kevésbé mozgatta a bizonyítási vágy, hogy ismert kritikus legyen, inkább a tudomány világába vágyott. 1976-ban felesége megvette neki Simonffy *Idegen városban* című új regényét, de ő nem vállalta, hogy írjon róla. Pedig érdekelt a téma, a pedagógusok kínlódása és az úrhatnamság továbbélése az önmagát szocialistának tartó világ feudális szokásrendjében. Még jobban a két következő mű, a bátor és érdekes *Kompország katonái* (1981) és a *Rozsda ősz* (1990). Egyikről sem írt. A megjelenésről döntők ide-oda csúsztattak személyeket, témákat és műveket; a Hatalom csak bizonyos – pontosan meg nem húzott – határokat nem engedett átlépni. „Vigyázz!” – bénította meg a billentyűket a Múzsza. „Ne keveredj ismét undorító önsajnálathoz, gondolj arra is, hogy már a hatvanas évek engedélyezte szellemet hoztak az élet majd minden területén.” (Kivéve a párt vezető szerepét és a Szovjetunió feltétlen dicsőítését.) A szellem embereinek tétlensége talán nem egészen függetlenül attól az önjellemzéstől, amit Simonffy 1976-os kötete borítóján olvashatunk. Íme: „Annak a nemzedéknek vagyok tagja, amelyet így emlegetnek: egyidős a szocializmussal. A korosztály kritikai szemléletmódját sokan kívülállásnak hitték-hiszik, [...] Miért lehet bűn mégis, ha valaki ország-világ előtt hitet tesz elkötelezettsége mellett?...” A hetvenes-nyolcvanas években az „elkötelezett” szó sokat szerepelt a nyilvános – azaz engedélyezetten sokszorosított – közbeszédben, s elég határozottan a párt hivatalos politikája melletti elkötelezettséget *kellett* rajta érteni. Ha a kellett szót – a valóságos helyzetre kissé messzebből tekintve – kihagyjuk, lehetett valaki elkötelezett nagy általánosságban a haladás, az igazság, a jobbat akarás mellett is. A maga művészi szintjén Simonffy nyelvi játékaiban talán Esterházyt előlegezik, az ironia pedig kiemeli a korabeli életforma és gondolkodásmód különbözőségét, attól, azoktól a sémáktól, szólamoktól, amit a párt hirdetett. Simonffy ugyanis a „(kritikai)realizmus” – talán Móricztól ellesett – igényével ábrázolja a nyomorgó tanítók-tanárok elkülönült világát, amit helyi kiskirályok züllesztnek az életforma riasztó mélységébe. Vagyis – új táncosokkal – megismételte magát a késő feudális (rossz ízű) úrhatnamsága. (Arra viszont semmi nem utal – nem utalhat –, hogy Kádár, Aczél és a többi kiváltságos vadászatai ijesztően hasonlítottak a Ferencz József-koriakra. Legföljebb jobb puskákat használtak és a hajtók egyúttal válogatottan „megbízhatók” voltak. Akárcsak a vadásztársak, de ez utóbbi régen is így volt: vadászvacsorákon dőltek el fontos országos vagy világpolitikai kérdések.

E sorok írója kutatóként járt más intézmények kéziratárban, de a szó teljes jelentéstartalmával csak az irodalmi múzeumban szembesült. A gyűjtemény alapjait Petőfi Sándor közismert kultusza hozta létre még a 19. század második felében. A róla elnevezett Társaság, amely emléke ápolását tartotta fő feladatának, ennek megfelelően – először – baráti körben kezdett hozzá a fellelhető kéziratok s a költőre jellemző tárgyak, művészeti alkotások összegyűjtéséhez. Az egyre szaporodó anyag aztán a Bajza utcai „Jókai-házba” került, ott találkozhatott vele először a nyilvánosság. (Voltaképpen Feszty-ház volt ez, ahonnan a nagy regényíró második házassága miatt elköltözött.) Ismert történet ez is, ide annyi tartozik, hogy a háború alatt az épület súlyosan megsérült, később mégis itt helyezték el az akkor összegyűjtött József Attila-kéziratokat. Fölmerült, hogy itt legyen (Ady hagyatékával kiegészítve) a Forradalmár Magyar Írók Múzeuma. A gyűjtemények – és munkatársak – az ötvenes években a Károlyi-palotában kaptak új helyet. Első vezetőit – a politikai széljárásnak megfelelően – bukott „káderek” közül nevezték ki, beosztottaik között azonban érdemes munkát végző irodalomkutatók is voltak.

Illés László, az 1970-ben kinevezett főigazgató is irodalomtörténész volt, aki nemcsak e sorok írójának életében hozott (ahogy már az előző részből kiderült) fordulatot, hanem a Múzsák eme kertjét is alapvetően átszervezte. Határozott és céltudatos intézkedéseit a tettvágy mozgatta, s mivel ez az összes munkatársat érintette, finoman fogalmazva: nem mindenki fogadta örömmel és együttműködően. (Az általa fölvetett „újak” közül sem.) A kutatómunkába – tudtommal – nem szólt bele. Munkatársai heti egy „kutatónapot” kaptak, beleértve e sorok íróját. Az idők során az érkezésével megkezdett fiatalítás nagyrészt igazolódott (és folytatódott is) az élet törvénye szerint. A gyűjtemények gondozása és gyarapítása és kiállítások rendezése mellett lendületet kapott a sajtótörténeti-bibliográfiai földolgozás, és megkezdődött az irodalmi múzeum „arculatának” tudatos alakítása, valamint a múzeumpedagógiai tevékenység. Továbbá a könyvkiadói munka, amiből az emlékező ugyancsak kivette a részét. Arra azonban a múzeum vezetése mindig vigyázott, hogy az irodalmi-művészeti vitákba ne avatkozzék, hogy az általánosan elfogadott értékrendet ne sértse meg. Lázadó szándékok persze több munkatársban is mozgolódtak. 1973-ben Gulyás Gyula *Utcaköveinek* kiállításával sikerült is kisebb botrányt kiváltani.

Senki nem születik kéziratárossnak, de aki előzőleg más gyűjteményekben találkozott munkájuk eredményeivel, szembesült azzal, hogy csak az a forrás állhat a kutatás rendelkezésre, amit *összegyűjtöttek, megőriztek, gondoztak, feldolgoztak*. Többtényezős feladat az, amelyek rejtelseibe az emlékező régebben ott dolgozó osztályvezetője lépésről lépésre vezette be, mert annak szabályzata még nem volt írásba foglalva. Az emlékidéző első feladata egy igen vegyes tartalmú hatalmas hagyaték rendezése és feldolgozása lett, amivel csak részben sikerült megbirkóznia, de a munka hozzájárult ahhoz, hogy tapasztalja a kéziratok

(és levelek, jegyzetek) sokféleségét, tudja, mikor tart kezében kisebb vagy nagyobb művelődéstörténeti és anyagi értéket. (Az író is több változatban hagyhatja az utókorra életművét, nem minden kiadvány – sőt nem is minden kézirat – szövege azonos.) Minden gyűjteményben van, ami ajándékként kerül köztulajdonba, és van, ami vétel útján. Ez utóbbi előzménye soktényezős értébecsülés, amit forintban is meg kell határozni. Persze az adás-vétel piaci tevékenység, gyakran alku tárgy. E téren gyakoriak a – néha tudatosan, máskor kisajátítási szándékból készült – hamisítványok, amelyek nehezebben ismerhetők fel. Egy alkalommal neves rádiós akart az ismert labdarúgónak „hírt verni”, aki sok pénzt fordított „eredeti” Petőfi és más költői kéziratok megvásárlására. Sajnos többnyire becsapták: a gyűjtemény nagyrészt könnyen felismerhető másolatokból és sokszorosítványokból állt. (Ez persze nem zavarta a rádióriportert, hogy érdekes műsort készítsen a látogatáson hallottakról.)

Az előző részben volt szó a kéziratár vezetőjének (és helyettesének) személyéről, kinevezésük azonban kevés volt ahhoz, hogy a múzeumnak valóban legyen kéziratára. Illés „átrendező” szellemének megjelenése előtt ugyanis a gyűjtemény egyes részeit azok a munkatársak őrizték szobáikban, akik tanulmányozásával foglalkoztak. Mindenekelőtt tehát találni kellett egy raktári célra alkalmas helyiséget, ami nem volt könnyű, hiszen a palota nem erre a célra épült. A keresett – jól zárható – terem megtalálása után berendezése vált időszerűvé. Végül e sorok írójának sikerült megtalálni a Dexion-Salgó elemeket gyártó céget, amely aztán megépítette a dobozok elhelyezésére szolgáló polcrendszert. (És világítását.) Ekkor már csak palliumokat kellett vágni, és dobozokat szerezni ahhoz, hogy a kéziratokat – azt gondoltam – megfelelően lehessen tárolni. Itt is ismeretlenbe ütköztünk. A weimari Goethe-Schiller Archívum világhírű szakemberei figyelmeztették főigazgatónk, hogy a papír romlandó anyag, óvni kell a fénytől (nem tesz jót neki a kiállítás). Második weimári utam alkalmából én is leckét kaptam a megfelelő tárolásáról. Közben Illés Lászlónak figyelmébe ajánlották irodalomtudományi, textológiai gyakorlata mellett a könyvtári rendet is megtanuló Láng Józsefet. Akit Illés hamarosan ugyancsak elküldött szakmai tapasztalatokért Weimarba és hozzánk hasonló tanácsokat kapott. Személyében a kéziratár igen hasznos – és hozzáértő – munkatársra talált. (Később ő lett az osztályvezető.)

Még érkezése előtt a múzeum műhelyében kartonból elkészültek a palliumok, de dobozokat sehol sem találtunk. Végül megtudtuk, hogy a Fővárosi Levéltár nagyobb mennyiségben éppen megfelelő méretű dobozokat selejtezett le, és odaadják ingyen, csak el kell hozni. Mivel ez a feladat egyedül az emlékezőre maradt, nem is felejt el, hogy azokat neki kellett fölhordania a Bazilika pincéjéből, ahol a Levéltár őrizte, és bérteherkocsival a múzeumba szállítani. Nagy szerencséjére az egyik levéltáros megszánta, és segített neki. Érdekessége, hogy a készséges kolléga, Gyáni Gábor, neves történész lett, ma az MTA tagja. A savmentes magyar papírra Láng Jóska talált rá a Csepeli Papírgyárban, így ezt is megoldottuk. Szükség volt még egy részletes kéziratári szabályzat kidolgozására,

amit a mai utódok Láng Jóska alaposságának és hozzáértésének köszönhetnek. Noha újszerűsége miatt kisebb vitát váltott ki a kéziratárban dolgozók között, elfogadása után olyan jól bevált, hogy tudtommal ma is érvényben van. Időközben a kéziratár vezetője nyugdíjba ment, helyére a főigazgató Tóth Andrást választotta új osztályvezetőnek, akit ki kellett kérnie az Egyetemi Könyvtárból, s nehezen engedték el. Nem sokkal később nyugdíjba vonult az osztályvezető helyettes Balkányi Enikő is, s helyére – Tóth Bandi és a főigazgató bizalmából – e sorok írója került. (Választhatták volna Lángot is, aki később betöltötte e tisztséget, de ő két évvel később jött, e sorok írója viszont már tapasztalt kéziratárosnak számított.) S hogy a sor teljes legyen, Bandi nyugdíjazása után addigi helyettesét nevezték ki osztályvezetőnek, de az akkori főigazgató már nem Illés László volt.

Mivel az idő kedves szokása, hogy a résztvevők tudatában összemossa az eseményeket, csak föltételezés, hogy főigazgatónk magától talált rá az Egyetemi Könyvtárban – Láng Jóska figyelmébe ajánló – Tóth Andrássra. Mindenesetre tőle hallottam először – majd Banditól többször is –, hogy a háború előtt Szekfű-tanítványként ígéretes történésznek indult. Csakhogy először behívója szólt közbe, aztán a negyvenes évek második felének tisztogatásaiban vezető szerepet vállaló Kosáry Domokos „horthysta tisztként” bocsátotta el (holott tartalékos hadnagyként vezényelték az orosz frontra). Aztán a párt utasítására fölszámolták korábbi munkahelyét, a Teleki Intézetet is. Végül Bandinak Mátrai László adott könyvtárosi állást, s hamarosan ezen a szakterületen is elismertté vált.

„Kik is voltak a hetvenes években kertet kertészei?” – kérdezte a Múzsát, de ő sem tudta emlékezetéből előhívni az összes nevet és arcot. (A nyolcvanas éveket sem.) A múzeumok közel sem álltak oly mértékben a politika érdeklődésének előterében, mint az újságok, folyóirat szerkesztőségek és könyvkiadók. Vagy az Írószövetség, ami ott lebegett a köztudat határán mint roppant fontos tényező, de az irodalmi múzeum belső életében nem volt semmi szerepe. Annyira, hogy az emlékező nem is tud róla (csak valószínűsíti), hogy munkatársai közül egyeseket fölvettek tagjai közé. Sok író megfordult az intézményben, s néha a korban legnagyobbak is, akik tekintélyét mindenki méltányolta, de az irodalomról szóló viták legfellebbező szűk körben zajlottak, visszhangjuk nem befolyásolta a munkatársak ízlését, érdeklődését vagy vonzalmát valamelyik irányzathoz. A tiltottakat néhányan szívélyesebben fogadták a türteknél és támogatottaknál, de mindenki óvakodott kultúrpolitikai vitákba bonyolódni. Kiállításokat csak klasszikusoknak rendeztek. Az időszerű értéktételek személyekhez kötött kritikákban és tanulmányokban jelentek meg. E sorok írója nem emlékszik, hogy munkatársai közül valaki méltányolta volna megjelenő írásait, vagy ha mégis, az zárt körben történt. Pedig a férfi és női munkatársak között egyaránt voltak szószátyárok és szűkszavúak. Hogy Illés terve a szocialista irodalom kutatóközpontjáról miért nem tudott megvalósulni, arra kézenfekvő magyarázat, hogy rajta kívül talán senki nem vette komolyan ezt a témát. Teljes szívből még

Botka Ferenc sem, aki pedig Mácza János-szakértőként lépett a munkatársak közé. Hogy Moszkvában mennyire becsülték – főleg talán színpadi szerzőként –, nehéz megítélni. Valószínű azonban, hogy az irodalmi közegben nem az emlékező volt az egyetlen, aki egyetlen sorát sem ismerte. Feriből igen gyorsan országosan nagyra becsült bibliográfus lett. Tudományos műhely azonban a múzeumban annak ellenére sem jött létre, hogy a '70 és '90 közti időszakban több kandidátusi, néhány akadémiai doktori disszertáció is elkészült. Közös munkáról leginkább a múzeum évkönyvei és az *Irodalmi múzeum* sorozat kötetei tanúskodnak.

E sorok írója hamar beleszokott a múzeumi munkába, amikor a főigazgató – többlet feladatként – megbízta a nemzetközi kapcsolatok ügyeinek intézésével. (Amiről külön fejezet szól majd.) Nem tudom, mit válaszol, ha jobban ismeri a főnökét. De fogalma sem lehetett, mire vállalkozik. (Nem mintha vállalását később meg kellett volna bánnia.) Mivel kezdetben a Petőfi Irodalmi Múzeumnak nem voltak számottevő nemzetközi kapcsolatai, nem is lehetett e téren dolga. Kiépítésükön eleinte egyedül a főigazgató fáradozott. Kézenfekvő volt, hogy Moszkvában kezdte, hiszen az ottani orosz irodalmi múzeumban jött rá, hogy annak magyar változatában is kiépíthetné a szocialista irodalom új kutatóközpontját, ami mindmáig csak az ő terveiben létezett. A továbbiakra vonatkozóan a legtöbb ideológiai megértést Kelet-Berlinben találta, ahol a Művészeti Akadémia szintén fontosnak találta a német munkásmozgalom hagyományainak – benne irodalmának – gondozását. (Prágában vagy Varsóban – akárcsak Budapesten – a nemzeti irodalom ápolása állt a munka középpontjában.) A főigazgató – Moszkva után – elsőnek Berlinnel (Hauptstadt der DDR) kötött együttműködési megállapodást, ahová ezen az alapon e sorok íróját küldte ki a részletek megtárgyalására.

Hősünknek komoly nyelvi nehézségei voltak itt, s bizony nem szeretett bele első látásra az NDK szürke fővárosába, ahová feladatai miatt néha évente többször el kellett mennie. A „kellett” azonban fokozatosan kikopott a gondolkodásából, lassan felfedezte Kelet-Berlint, s a német nyelvbe is belejött. Ennek folyamatát máshol már megírta, itt csak annyit róla, hogy első nagy berlini élménye persze a Múzeumsziget volt, de megragadta a német munkásmozgalom néhány – erősen figyelmebe ajánlott – hagyománya is. Korábbi életszakaszában a munkaidő utáni zuhanyozás oldott légkörében az idősebb szakmunkások közül néhányan nosztalgikusan emlegették németországi vándorlásaik élményeit, s ezekből néhány mozgalmi dallamra is emlékeztek, ami a víz alatt többször eldaloltak. Olvasmányaiából tudta, hogy a munkásmozgalom legendáriusában a kórusoknak, a közös éneklésnek fontos szerepe volt, noha ő maga nem tartozott a gyakran nótázók közé. A múzeumi kapcsolatokat ápoló német tisztviselők egyike úgy gondolta, a német szocialista kultúra meggyőző erejének szemléltetésére meghívja egy rendkívüli ünnepségre. Elvitte a színpadtól már visszavonult – híres – Ernst Busch talán utolsó fellépésére, amelyen a sajátos

stílusú, rekedtes hangú, páratlanul szuggesztív előadóművész munkásmozgalmi dalokat énekelt. Ezeket gyakran hallotta is, németül azonban nem tudott elég jól, de az előadáson nem a szöveg politikai üzenete ragadta meg figyelmét, hanem az előadó személyiségének a varázsa. Talán nevelő szándék állt amögött, hogy többször kapott jegyet a *Berliner Ensemble* előadásaira, s láthatta Helene Weigelt, aki meggyőzőbben közvetítette Bertold Brecht művészetét minden itthon látott előadásnál. Miközben a város bizonyos épületei is megtetszettek neki, lenyűgözte az a szellem, amit Otmar Szutner sugárzott az Operaházban – kitűnő zenekarok és énekesek közreműködésével. Ráadásul bejutott a weimari színház néhány érdekes Schiller-előadására is. Ismeretlen okból ennél nagyobb megtiszteltetés is érte: a kormány vendégeként meghívták az NDK kikiáltásának 25. évfordulóján rendezett nagyszabású ünnepségre. Világhírű (de nem az NDK-ban élő) írókkal is megismerkedett, a miniszterelnök is elbeszélgetett vele. Az akkor nagyon divatos Peter Weiss-szel pedig azokról az előadásokról beszélgetett, amelyeket Londonban láthatott.

Talán első berlini feladata sikeres teljesítésével magyarázható, hogy a főigazgató őt vitte magával Tallinnba, aminek jelentősége magán az eseményen kívül abban van, hogy a közös utazás olyan kommunikációs falakat is lebontott közöttük, amelyek mögül a nehezen megközelíthető főnök gondolkodásának és lelkivilágának rejtőzködő elemei is előbújtak. Senki nem tudja hogyan, de Illés László elérte Moszkvában, hogy az irodalmi múzeum Petőfi-kiállítást küldhessen az Ész Szovjet Szocialista tagállamba. (No, azért Tartuba – a zárt városba – ahol az Ész Irodalom Múzeuma ma is működik, nem engedélyezték bemutatni a magyar „forradalmár” költő kiállítását.) Az utazás Tallinba sem volt egyszerű. Moszkvában kellett átszállniuk a tallinni járatra. Másik repülőtérre, mint ahová Budapestről érkeztek. Először eredménytelenül állak sorban hosszan a többi tallinni utas várakozó sorában, aztán – mivel ott csak szovjet állampolgárokat szolgáltak ki – átparancsolták őket egy teljesen üres, de jóval elegánsabb váróterembe. Csak ott kaphatták meg beszállókártyáikat, majd kettőjükért külön busz jött, a többi utasok – miután ők elfoglalták helyeiket – csomagjaikat cipelve rohantak a géphez. Tallinban a finnek által épített ragyogó új szállodában laktak, s tejben-vajban fürösztözték őket. A kiállítást a főváros egyik művelődési házában állíthatták föl. Később többször eljutott Moszkvába és ősi orosz városokba, de azt nem sikerült elérnie, hogy más tagállamok irodalmi emlékhelyeit is meglátogathassa.

Tallinn repülőtérén (ahogy máshol már megírtam) észt miniszter várt minket. Elegáns szállodánkban már-már lefeküdtünk volna, amikor a tartui kolléganők nagy szatyraikkal bekopogtak, ami szovjet szállodákban elég szokatlan volt. Annyira futotta orosz tudásukból, hogy tudták, miként kell megvesztegetni az emeleti rendtelj hatalmú úrnőjét, „gyezsurnáját”. Kóstolót hoztak, mert két férfi mi lehet más, mint éhes és szomjas. Bűbajos emlék kerekedett belőle, mert az oroszokból nem szerettek mást, csak a vodkát. Az első reggeli busszal mentek

haza Tartuba, miután számtalanszor ránk mosolyogtak a drúzsba szót ismételve. Megjegyzem, főnököm tökéletesen beszélt oroszul is, ahogy horvátul, szlovénul, németül és kissé nehezebben franciául is.

A dolog természetéből adódóan más nem láthatta Illést – ebben az esetben: Lacit – közvetlen munkatársán (azaz az emlékezőn) kívül –, hogyan udvarol a tartui kolléganőjének, aki történetesen csak észtil értett, orosz nyelvismerete nem múlta felül a kandidátusi nyelvvizsgára még csak készülő fiatalabb magyar vendégükét. A közvetítő nyelv hiánya a legvidámabb „ismerkedési estén” is szinte áttörhetetlen akadályt jelentett, s bizony még Magyarországról (középiskolai orosz órák kudarca után) is. Nehéz volt megérteni, miként őrizhették meg az észtek a szovjet-orosz elnyomás alatt nyelvi és kulturális identitásukat úgy, hogy a hatalom nyelvét egyszerűen nem vették tudomásul. Pedig a tallinni üzletekben az eladók nagy többsége oroszul beszélt, a kirakatok mégis úgy néztek ki, mint Európa szerencsésebb országaiban, csak az árukészlet emlékeztetett arra, hogy szovjet beutazási vízumuk van. Moszkva cifra szürkésége után itt – a Baltikumban, ahogy mondták – otthon érezhettük magunkat. A nyelvi nehézségeket azért is fájlalhattuk, mert az akkori Észtország volt az egyetlen hely a világon, ahol nemcsak rokonnak tekintettek minket, de egyúttal irigyelték is nemzetünk nagyságát és függetlenségét. Finnországban (egy évtizeddel később) a nyelvi alapú rokonságot érezhettük, ehhez azonban inkább segítőkészség, pártfogás és életszínvonalunk miatti sajnálkozás járult.

Hazatérésük után nem sokkal, a már-már barátnak számító külügyes észrevette a főigazgatói szoba új átrendezését. Az íróasztal a nem túl jól záró ablak előtt a hátsó falhoz került, s mivel az ülgarnitúra a szoba másik részében maradt, Illés közel húzott egy széket a magáéhoz, hogy a belépőt leültethesse. Aki ekkor vette döbbenten észre, hogy az íróasztalról a munka közbeni használatra odakészített könyvek eltűntek, helyükre vizes palackok kerültek. Laci, aki csak bosszúsnak látszott, hogy az észtt asszonyal nem jutott semmire, pedig a méhecskejáték szemlélője úgy vette észre, az igazgatónőből sem hiányzott némi fogadókészség; most leplezetlenül ideges volt: „a vesém miatt sokat kell innom, nagy fájdalmaim vannak” – mondta, s mindig egyenes tartása előre görbült egy újabb pohár gyógyvízért. Fiatalabb munkatársa észre kellett, hogy vegye, valóssággal belerokkant a fájdalmakba. Ez a mindig határozott, a legendabeli „paraszti őserőt” sugárzó férfi gyámoltalanul nézett rá: segítséget remélve attól, aki persze nem tehetett semmit.

Ötéves együttműködésüknek később még egy olyan esete volt, amikor Laci megnyílt. Zágrábból vonattal mentek Ljubljanába, hogy ott is megkössük az együttműködési egyezményt. Illés nagyon gondosan választotta ki a szerelvény egyik vagonját és benne a fülkét is. „Azt biztos tudod (nem tudta), hogy Ferenc József és szárnysegédje Horthy Miklós sokszor vadásztak együtt zergékre. Te láttál már zergét?” Mivel nemet intettem, így folytatta: „A következő hegyen fogsz egy zergét látni, ránk vár.” Robogott a vonat, a külügyes rátapadt az ablakra, és egyszer csak tényleg ott állt a zerge. Mozdulatlanul. Laci tiszta szívből

nevetett, amikor útitársa némi bizonytalankodás után rájött, hogy a zerge nem tud elmozdulni, mert szobor.

A szlovén fővárosban kiderült, hogy nehezebben tudnak – szlovénul – meg-egyezni, mint korábban Zágrábban – horvátul. A kávészünetben megkérdeztem a delegációjuk egyik angolul jól beszélő tagjától, mi is a vita tárgya? Így tudtam meg, hogy a – kirakatok kínálata szerint – hozzánk képest gazdag szlovéneknek nem jut pénzük nemzetközi munkatárscserére. Másrészt Illés ragaszkodni akart ahhoz, amit Zágráb (no meg az NDK, a csehek és a lengyelek) után legyen kiemelt cél a helyi szocialista hagyományok gyűjtése és feldolgozása. A szlovének végül abban tettek engedményt, hogy a következő évtizedben két magyar kiállítás fogadnak Ljubljánában. (De ők ilyesmit nem tudnak küldeni.) Vissza-felé Illés kibontott egy üveg kitűnő Plavacot, s igen vidám hangulatba kerül-tünk. Végül meg mertem kérdezni, miért makacszkodott azon, hogy a szocialista irodalom közös kutatásának terve bekerüljön az együttműködési megállapo-dásba. Egyrészt bevallotta, hogy a hazai szocialista kutatócsoport tervét még nem adta föl, ámbar belátta, hogy ebben rám sem számíthat. Másrészt: „Ne feledd, ha etikai okból nem is léphetek vissza abba a pártba, amely egykor ki-zárt. De azért én párton kívüli bolsevik maradok.” Mit lehet ilyen vallomásra válaszolni? Ezen utólag is csak töprengeni tudok. Pedig azt megértettem, mire gondolt. Sok évvel később véletlenül futottunk össze a Kossuth téri metrónál, s a változások teljes elutasítását sürítette bele Antall Jóska elleni gyűlöletébe. „Kancellária – dühöngött –, mintha nagyhatalom vezetője lenne. Elment a józan esze – veled és a többiekkel együtt.”

Mindig magától értetődő volt számomra, hogy az irodalmi múzeumban soha nem fog megvalósulni a „szocialista irodalomkutatás központja”, de vajon mi-ért nem jött létre egy irodalomtörténeti műhely, az rejtély marad. Baróti Dezső-ben talán lett volna képesség, hogy ilyesmit kialakítson, de meg sem próbálta. (A börtön, s ami azzal járt, kettétörte az életét.) Kabdebó Lóránt majd iskolát teremt maga körül a Miskolci Egyetemen. Láng Jóska igen eredményesen dol-gozott Király István Ady-műhelyében. Viszont Illés világszemléletében talán túlságosan erős volt a nevelőpárt szellemi hatása: a felülről irányításban hitt, és minden ellenvélemény gyors elfojtásában. Utódai közül senki nem törődött műhelyteremtéssel. Botka Ferencet is csak addig érdekelte a közös munka, míg a bibliográfiáin dolgozott. Múzsák kertje? Ahol jól gondozott, szépen metszett gyümölcs- vagy díszfák tanúsítják a kertészek szorgalmát és hozzáértését? A különálló szobrok között magányos filozófusok sétálgatnak? Néha beszélget-nek? Miről? Sok mindenről, de nem az irodalomról és történetéről. Még kevésbé egymás gondjairól, örömeiről. „Mit vártál? – kérdezi a Múzsá. – Magad sem tudod... Annyi év után sem... Ne feledd, a múzeum tárgyakról és látványokról szól, emberekről és történeteikről legfőljebb közvetve. Kert. Nem játszótér, mint az uszoda, amit annyira szerettél. Nem is bálterem vagy kocsmá. Munkahely; amit nem a kertészekért, hanem a fáikért, a szoborparkért tartanak fenn. Amit egyesek második otthonuknak tekintenek, mégis örökké elégedetlenek. Úgy

érik, nem becsülik meg őket, főleg pedig igen kicsi a fizetésük, és nincs mellékjövedelmük. – »Egy Duna-parti csónakházban nagy a jókedv minden nap...« –, de az másé, másoké.”

Vissza az időben! Vajon az irodalmi múzeumban 1970 elején megnyílt Kassák-kiállítása már az újonnan kinevezett főigazgató kezdeményezésére valósult meg? Vagy csak tudomásul vette? Ebben már volt része annak, hogy „Kasi” (ahogy én persze soha nem szólíhattam) megosztja a pártvezetés zárt körét? Addigra, az irodalomtörténész Illés már jónéhány Kassák-emlékezést gyűjtött össze: hogy „védelmére” neves írók, művészek elismerő tisztelegéseit sorakoztassa föl, amire halála után is rászorult a Kassák-ellenes politikai (benne: művelődéspolitikai) táborral szemben. Nem értettem Kádár koronája alatt miért volt mindig „veszélyes” – a sorból régebben föltűnően kilógó – költő, író, képzőművész és folyóirat alapító. Aki már a múlt része volt, aminek meghamisítása persze az uralkodó réteg meghatározó érdeke (és gyakorlata) volt. Talán mert a párt (mindenkitől egyengondolkodást követelő) legendáriumában nehéz volt elhelyezni? Meglepett, hogy a rugalmasabb lengyel művelődéspolitika még a nyolcvanas években sem volt hajlandó fogadni a Petőfi Irodalmi Múzeum Kassák-kiállítását. Az NDK-ban még merevebben elzárkóztak az ötlet fölvetése elől is. Moszkvában nem is ajánlottuk.

Illés hamar kijárta az engedélyt, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum nagyszabású Kassák-kiállítást rendezhessen a Károlyi-palotában. Továbbá – a Népművelési Propaganda Iroda „zászlaja” alatt – a már említett emlékezőgyűjtemény (kibővített változatát) is megjelentethesse. A kiállítás rendezésével – párttag feleségét bízta meg, aki tapasztalt múzeumi munkatárs (ámbar őt, Illés Ilonát inkább bibliográfusként tartják számon). Közreműködőül e sorok íróját rendelte mellé a kiállítás anyaggyűjtésében, főleg pedig a kötet anyagának kiegészítésével és szerkesztésével. Feladatkörébe tartozott új emlékezések szerzőinek a megtalálása is. Munkáját a főigazgató személyes együttműködésével végezte. A szövegek legkényesebb részét Illés a maga ízléséhez igazította. (Neve sorozatszerkesztőként szerepel a kötet – távozása után készült – címlapján.) Ő küldte Berekméri Zoltán fotóst és az emlékiró öregember fiatalkori „énjét” a Felvidékre, hogy szerezzenek onnan is emlékezéseket, és fényképezzenek Kassák szülőhelyén, Érsekújváron őt idéző látványokat. (Itt a többes szám persze csak a fotóst jelenti.) A kiállítás végül – némi bonyodalommal – ’73-ban megnyílt, fogadtatása a korabeli sajtóból rekonstruálható. Az említett (és persze mostanáig zárt körben maradt) „bonyodalom” mélyen jellemző a korra. A megnyitó előtti napon Aczél két munkatársával ellenőriztette, hogy nincsenek-e megengedhetetlen (a „tűrt” fogalmába nem férő) képek, írások a kiállításon. Ilyet aztán olyan nagyszámban találtak, hogy a következő éjszakát többen (köztük e sorok írója) azzal töltötték, hogy a levett-kivett tárgyakat és feliratokat mással, ami megfelelt az ellenőrzők erre vonatkozó utasításainak – helyettesítsék. A megnyitó időpontjára – Illés balatonföldvári nyaralójában – a kötet véglegesnek szánt (két

neves lektor által jóváhagyott) szövegét is nyomdakész állapotba hoztuk. Hogy megjelenése a kiadónál, a Kiadói Főigazgatóságon vagy a pártközpontban ütközött tiltó akadályokba, azt a kötet szerkesztői, de talán a főigazgató sem tudta meg soha. Közel három évig tartott a „mit lehet közölni, és mit nem” huza-vonája, amihez – a szerzők hozzájárulásával – módosítani kellett a szövegeket. Ez odavezetett, hogy Kassák Lajosné letiltotta a saját írása közlését, s a kötet kiadáshoz is csak a (lektorként harmadikként közreműködő) nagy tekintélyű Szabolcsi Miklós rábeszélésére járult hozzá.

Az öregember talán azért lenne hajlamos itt előreszaladni az időben, mert a Kassák-ügy bonyodalmaival most sem tud mit kezdeni. Ki volt ez a kemény, őszinte ember és egészen eredeti művész? A hatvanas évek közepétől egyre több kiállítást szerveztek neki, talán ezért sikkadt el az Illés által nagy reményekkel indított tárlat híre és a kötet jelentősége. De vissza oda, amiről az előző fejezetben szó volt: Kádár János nyitási kísérletéhez. A filmtörténet szerint 1965-ben készült el a *Szegénylegények* és a *Kőszívű ember fiai*, itt kell keresni a magyar „új hullám” kezdetét. Divatba jött a happening, a lakásszínház, Bak Imrétől (névsorban) Szentjóby Tamásig új képzőművész nemzedék lépett előtérbe, a hetvenes években megkezdődtek a „kápolnatárlatok”, s mozgolódott a Fiatalkor Művészek Stúdiója. A kultúrpolitika akkori ellentmondásainak szerves része volt, hogy 1965-ban Csoóri Sándort a *Kortársban* megjelent *Iszapeső* című írása miatt egy év „szilenciumra” ítélik. Ugyanakkor – nagy viták ellenére – elfogadták az Új Gazdasági Mechanizmus elképzeléseit. '73. február 5-én azonban Aczél György nagy beszédben lépett föl „Heller Ágnes és társai” ellen. Majd a világhírű Lukács-tanítványokat állasukból is elbocsátották. Az ezzel fölkeltett hullámverésben – a 21. századi embernek – nehezen fölfogható kérdés került a viták keresztútjára: „melyik az igazi marxizmus”? E sorok írója konzervatív forradalmárként, azaz kívülállóként tekinthetett volna a körülötte zajló fölfordulásra, ha az első hullámok egyike nem csap át az irodalmi múzeumba. Noha Illés László főigazgató – és valószínűleg az összes helyi párttag – igyekezett volna ebből kimaradni. Nem lehetett.

Ráadásul a Kádár-korszak szellemi életében – egy a körülményeket alaposan ismerő tudós filozófus véleménye szerint – végzetes törésvonal keletkezett a „filozófuspernek” nevezett eseménysor következtében. (Pontosabban: egy újabb törésvonal a már létező „urbánus”, „internacionalista” és a „népi-nemzeti” írókat-irodalmárokat megosztó szakadékok mellé.) E kérdéskör nem fér ebbe az írásba, szerzője nincs is fölkészülve, hogy annak részleteiben állást foglaljon, de a törésvonal kialakulását okozó földrengés – mint a fentiek is jelzik – sok mindent megváltoztatott. Akkor is, ha a törés a marxizmus értelmezőit fordította szembe egymással, közben azonban újabb parazsat rakott a sokféleképpen tárgyalható „zsidókérdés” alá. Lányok fordultak szembe apjukkal, tanítványok professzoraikkal. A párt azzal járult hozzá a töréshez, hogy élve hatalmi helyzetével – ahogy fentebb olvasható – számos nemzetközileg ismert és elismert

Lukács-tanítványt el akart hallgattatni. Néhány évig megakadályozták a hazai publikációs tevékenységüket, vagy külföldre űzték őket. A „Lukács-óvoda” és más fiatalok azonban továbbgondolták nézeteiket, s ezt a hatalom nem tudta – illetve már nem akarta – kezelni. Az irodalmi múzeum új főigazgatót, illetve főigazgatókat kapott, e sorok írója osztályvezetővé lépett elő, de a továbbiak összefolynak azzal, ami 1984 után történt, amikor Botka Ferenc személyében, aki közben Mácza János-szakértőből elismert irodalomtudós, szövegkiadó, bibliográfus, a művészettörténetben is járatos vezetője lett a Petőfi Irodalmi Múzeumnak.

Az Illés-korszakot fölszámoló botrányok egyike úgy kezdődött, hogy – két évvel az ott készülő *Kritika* című folyóirat megszüntetése előtt – az akadémiai Intézetből már több fiatalot elbocsátottak. Közülük egy fiatalasszony az irodalmi múzeumban kapott állást. Hogy mi volt a feladata, az e sorok írójának ugyanolyan rejtély, mint az, milyen botrányos tettet (bűnt, tilalomszegést) követett el – alighanem író férje közreműködésével. Az viszont gyorsan kiderült róla, hogy elkényeztetett „úrilány”, aki többet engedhet meg magának másoknál. A bátor szókimondás ugyan elvileg tiszteletre méltó, de hogy a tiltások határai szigorúan ki vannak jelölve, azt érdemes volt figyelembe venni. E sorok írója mélyen megérti a fiatalasszony lázadó szellemét, ám csak a következményéről tud. Az öregember tiszteli egykori – alig ismert – kolléganőjében az anyát, aki neves művészeket hozott világra és nevelt föl, de az egyenlő megítéléstől igen távol álló viszonyokat tartja a korra jellemzőnek. Míg világhírű sportolókat „csempészes” miatt lebuktattak, a későbbi SZDSZ meghatározó tagjainak elnézték, hogy nyomdagépeket hoznak be és működtessenek. Míg az irodalmi múzeum gépirónőjét néhány stencillap hiánya miatt meghurcolták, közismert volt, hol árusítanak – titokban – könyvterjedelmű ellenzéki kiadványokat. Nem került nyilvánosságra, hogy Illés magától vagy felsőbb utasításra hozta meg a fiatalasszony munkaviszonyát megszüntető szigorú döntését (amit az érintettek és mások a rovására írtak). Ennek azonban nem lett igazán súlyos következménye, az „áldozat” hamarosan szerkesztői állást kapott. Addig is aligha voltak megélhetési gondjai, noha férje sem tartozhatott a jól keresők közé. Később saját folyóiratot alapítottak, de ez már végleg nem tartozik ide. Annyit viszont meg kell jegyezni, apja az „új osztály” legkivételezettebb tagjai közé tartozott, aki a párt nagyjainak gyógyítása mellett lakásán – következmények nélkül – rendezhetett ellenzéki – vagy ellenzékiekieskedő – összejöveteleket.

Közben újabb felhők gyülekeztek Illés és a múzeum fölött. Lukács György haldoklott, s a hangtár vezetője arra gondolt, élete utolsó időszakában érdekes lenne hangszalagon megőrizni minden szavát. Köztük esetleg titkolt moszkvai tapasztalatait is, amelyek – gondolták az „illetékesek” – rossz fényt vethetnek vezető elvtársak némelyikére. Vezér Erzsébet – Illés tájékoztatása nélkül – magánóval és hangszalagokkal felszerelve szegény Tasi Jósikát küldte ki a Belgrád rakparti lakásba, hogy a munka technikai részét elvégezze. Nem tudni, mit szóltak ehhez a Lukács családtagjai, de a felvételek elkészültek, a filozófus pedig

örökre itt hagyta a szocializmus földi paradicsomát. Nem lehetett előre látni, hogy közben érlelődött egy Lukács halála után esedékes értelmezési vita, aminek másik száláról fentebb olvashatnak. Az öregember szemében Jóska mindekelőtt azért szegény, mert nagyothallott (amit e sorok írója ma jobban átérez, mint fiatalon), a hangtári munkát a szemüvegébe szerelt hallókészülék tette számára lehetővé. Igazán sajnálatra méltó azonban feladata elvégzése után lett. Tasi Muharay Elemér csodálója, a népi irodalom kutatója volt, Lukács világa alighanem igen távol állt tőle. Nem így Vezér Erzsébettől, aki személyéhez köthető – tágabb – körhöz tartozott, noha tanítványa már csak azért sem lehetett, mert rendszerrel szembeni fenntartásaként nem győzte hangoztatni, miszerint ő nem kommunista, hanem „polgári radikális”. Erről az álláspontból kereste föl Aczél Györgyöt, aki – némi időbeli csúszással – fogadta őt, és el volt ragadtatva figyelmességének és tettének nagyszerűségétől. Erzszi, akivel az emlékidéző a Károlyi-palota kapujában visszaérkezésekor összefutott, nem a földön, hanem valahol a trolivezetékek fölött lebegve érkezett meg, és rögtön kibuggyant belőle nagyszerű fogadtatásának története. Közben tudni lehetett, hogy Aczél küldöttjei már lepecsételték a hangtárat, most a főigazgatóval tárgyalnak, másnap újra eljönnek, hogy minden hangszalagot átvizsgáljanak. Így történt, és a teljes Lukács-anyagot magukkal vitték. De nem ez zárja e részt, mert Tasit azonnal elbocsátották, kitiltották munkahelyéről, majd valahogyan vissza került a múzeumba, de ez már homályba vész. Vezér Erzsébetet nyugdíjazták, amiért ő a főigazgatót tette felelőssé, noha Illés erről aligha dönthetett pusztán saját hatáskörében. (Még ha a „polgári radikálisokkal” különösebben nem is rokonszenvezett.) Nyugdíjasként aztán Vezér bejárta Nyugaton élő baráti körét, hogy a múzeumnak több érdekes interjút készítsen. (Ezeket nem ismerem.) Miként függ össze a jó kapcsolatokkal rendelkező a fiatalasszony elbocsátása és Vezér Erzsébet nyugdíjazása azzal, hogy Illés László hamarosan föladta a főigazgatói szerepét, és visszatért – visszatérhetett – az Intézetbe? Arról ma már talán senki nem tud biztosat. Aczél elvtárs és a múzeum illetékes főosztályát vezető Gönyei Antal alighanem megkönnyebbültek, hiszen alárendeltjük túlságosan szembeszállt a „jobb, ha semmit nem csinálunk” gyakorlatával.

(Folytatjuk)